

SENGRIEKU IPAŠVĀRDU ATVEIDOJUMI LATVIEŠU VALODĀ

(PĀRRUNU KARTIBĀ)

Tā kā sengrieķu īpašvārdu latviskajos atveidojumos vērojama liela dažādība un bieži sastopamas pat nepareizas formas, it īpaši tad, ja šie īpašvārdi pārņemti no krievu valodā rakstītiem tekstiem, būtu vēlams nokārtot arī sengrieķu īpašvārdu latviskās atveidošanas jautājumus. Sajā rakstā izteiktie ierosinājumi varbūt sekmēs šo jautājumu atrisināšanu.

Raksta pirmajā daļā iztirzātas dažas sengrieķu īpašvārdu latviskās atveidošanas problēmas, otrajā sniegti daži praktiski padomi sengrieķu valodas nepratējiem, kas sastopas ar sengrieķu īpašvārdiem krievu valodā sarakstītos darbos, it īpaši tulkošajiem, kuriem, pārņemot sengrieķu īpašvārdus no krievu valodas, dažkārt rodas visai nopietnas grūtības.

Sengrieķu īpašvārdu latviskās atveidošanas jautājumus 1922. gadā iztirzājis E. Felsbergs¹. Kaut gan viņš savu darbu veicis rūpīgi un savus ieteikumus lingvistiski visumā labi pamatojis, tie mums šodien vairs nay pilnībā pieņemami, jo, cenzdamies iespējamī precīzāk atdarināt oriģināla īpatnības (piemēram, patskaņu kvantitatīti), E. Felsbergs gandrīz pilnīgi ignorē jau izveidojušās stabilās latvisko atdarinājumu izrunas un rakstības tradīcijas, kā arī izmanto latviešu valodai svešo skaņu [y] un latviešu valodas alfabētā neietilpstos burtos ō, y un ī.

¹ E. Felsbergs, Grieķu īpašvārdu pareizrakstība latviešu valodā. R., 1922. Latvijas Universitātes izdevums.

Šai rakstā formulētajos ieteikumos mēģināts šos trūkumus novērst, cenšoties latviskajos atveidojumos panākt optimālu atbilstību oriģinālformām, tomēr vienlaikus ievērojot gan svešvārdū izrunas vispārīgās tendences latviešu valodā (ipaši patskaņu kvantitātes atveidojumos), gan saglabājot dažas oriģinālam neatbilstošas, taču latviešu valodā nostiprinājušās tradicionālas formas.

Galvenās sengrieķu īpašvārdū latviskās atveidošanas problēmas

1. Patskaņu kvantitātes atveidojumi

Tā kā latviešu valodā izšķir garos un īsos patskaņus un šo atšķirību arī iespējams apzīmēt rakstībā (izņemot garo o), grieķu īpašvārdū latviskajos atveidojumos būtu iespējams visai konsekventi atveidot oriģināla patskaņu kvantitāti, grieķu garo *α*, *ι* un *υ*, kā arī *η* un diftongu *ου*, ko izrunā kā [u:], atdarinot ar atbilstošajiem garaļiem patskaņiem. Taču šādā gadījumā vairāku garumu sablīvējums radītu neērtības izrunā un būtu pretrunā ar latviešu valodas tendenci svešvārdū celmā saglabāt tikai vienu garumu. Tāpēc vēlams atteikties no konsekventas oriģinālgaruma kopēšanas, izvirzot principu saglabāt tikai vienu celma garumu (ar nedaudziem izņēmumiem, kas tiks iztirzāti vēlāk).

Šķiet arī racionāli izskaņās *-ids*, *-īda* un *-āds*, *-āda* rakstīt garu patskani, atkāpjoties no oriģināla, kur tas ir īss. Šādu rakstību balsta aizgūtie sugas vārdi ar šīm izskaņām, turklāt garinātā izskaņa *-ids*, *-īda* dažkārt

nepieciešama, lai saknes *a* vai *e* kopā ar izskanās *i* izrunā nesaplūstu dīstongā.

Daži piemēri, kas ilustrē šo principu praktisko izmantojumu²:

Dēmetra — Dē'mētēr, ģen. 'Dēmēetros, *Hēgesips* — Hē'gēsippos, *Milēta* — 'Mīlētos, *Trahina* — Trāchīs, ģen. Trāch'inos, *Eiribiāds* — Eurybiādēs, *Leikāda* — Leukās, ģen. Leukādos, *Alkestīda* — 'Alkēstis, ģen. Alk'ēstidos, *Tukidīds* — Thūkīdīdēs, *Kopaīds* — Kōpaīs, ģen. Kōpaīdos, *Briseīda* — Brīsēīs, ģen. Brīsēīdos.

Vienkāršības labad ieteicams ģeogrāfiskos nosaukumos konsekventi garināt patskaņi izskanās *-ija* priekšā neatkarīgi no tā, vai oriģinālformā šis patskanis īss vai garš, piemēram, *Farsālija* — Pharsālīa, *Arkādīja* — Arkadīa.

Protams, saglabājami arī daži atsevišķi oriģinālam neatbilstoši, bet latviskajā izrunā ieviesušies garumi un īsumi:

Āzija — Asīa, *Elektra* — Eléktra, *Ēsops* [ar īso ol!] — 'Aisōpos, *Ikars* — Īkaros, *Metropole* — Mētrópolis, *Neapole* — Ne'āpolis, *Okeāns* — Ōkeanós, *Parnass* — Parnās(s)ós, *Prometejs* — Promē'theus.

Ievērojot principu, ka īpašvārdū celmos saglabājams tikai viens garums, vēlams tomēr pieļaut izņēmumu salikteņos, kuros katram komponentam, kas parasti figurē veselā grupā īpašvārdū, ir sava garums, piemēram, personvārdā *Nikomēds* — Niko'mēdēs.

Komponents *nīk-* ('nīkē — uzvara) figurē veselā

² Grieķu oriģinālformas transliterētas latīnu burtiem. Uzsvari norādīti ar zīmi ' virs uzsvērtā patskaņa, bet, ja uzsvērtajā zilbē ir garš patskanis vai divskanis, — šās zilbes priekšā.

īpašvārdū grupā gan kā salikteņu pirmā sastāvdaļa (*Nikaja*, *Nikandrs*, *Nikijs*, *Nikomahs* u. c.), gan kā otrā sastāvdaļa (*Helleniks*, *Stratoniks* u. c.). Komponents **mēd-** ('mēdomai — rūpējos) sastopams vairākos saliktos īpašvārdos kā otrā sastāvdaļa (*Eimēds*, *Diomēds*, *Trasimēds* u. c.). Tāpēc šķiet lietderīgi šajā un līdzīgos gadījumos saglabāt raksturīgo garumu abos salikteņa komponentos. Šāds ieteikums atbilst arī salikto svešo sugas vārdu rakstībai (piemēram, sociāldemokrāts).

Ieteicams saglabāt divus celma garumus arī tādos īpašvārdos, kuros gan saknes zilbē — noteiktas leksiskas nozīmes nesējā, gan sufiksā ir stabils garums, piemēram, *Hriseida* — Chrýsēís, ģen. Chrýsēídos, *Hrisotemida* — Chrýsóthemis, ģen. Chrýsothémidos. Saknes zilbe **hrīs-** (chrýsós — zelts) sastopama vairākos īpašvārdos, bet izskāņa **-ids**, **-ida**, kā iepriekš norādīts, būtu rakstāma ar garo *i*.

Grūtības izrunas normēšanā rada izskāņas **-ona**, **-ons**, **-onts**, kas atspoguļo gan oriģināla *o* (īso *o*), gan *ω* (garo *o*), piemēram, *Halkedona* (oriģinālā ar īso celma *o*), *Kolofona* (ar garo *o*), *Antifons* (ar īso *o*), *Agatons* (ar garo *o*), *Kresfants* (ar īso *o*), *Aglaofants* (ar garo *o*).

Tā kā latviešu valodas alfabētā trūkst burta *ō*, latviskajos atveidojumos nav iespējams atspoguļot oriģināla *o* skaņas atšķirīgo kvantitāti. Vārdnīcā varētu, protams, katrā atsevišķā gadījumā norādīt *o* skaņas izrunu atbilstoši oriģinālam, bet praksē tam būtu visai niecīga nozīme. Tāpēc, šķiet, pareizākais atrisinājums būtu minēto izskāņu izrunu vienveidot, *o* visos gadījumos izrunājot gari (oriģinālā pārsvarā ir īpašvārdi ar garo *o* minētajās izskāņās).

Nobeidzot oriģināla patskaņu kvantitātes atveidošanas iztirzājumu, gribētos vēl aizrādīt, ka nebūtu vēlama etimoloģiski un semantiski atšķirīgu, bet atveidojumā līdzīgu īpašvārdu elementu unificēšana. Tā, piemēram, vajadzētu diferencēt elementus *fil-* un *fil-*, ar pirmo atveidojot gr. sakni *phil-* (phílos — draugs, philéō — milu), bet ar otro — gr. sakni *phýl-* (phýlē — fila [gints kopiena, vēlāk — teritoriāli politiska kopiena]). Sal. personvārdus *Filolājs* — Philólāos. «Tautmīlis» un *Filarhs* — 'Phýlarchos «Filvaldis».

2. Dažu diftongu atveidojumi

a) *ai*, *ei*, *oi*

Sie diftongi atveidojami ar tiem atbilstošajiem *ai*, *ei*, *oi*, bet latvisko galotņu *-a* un *-s* priekšā ar *aj*, *ej*, *oj*, kas saglabājas visos locijumos. Piemēri:

Aigle — 'Aiglē, *Panaitijs* — Pan'aitios, *Maja* — 'Maia, *Ptolemajs* — Ptole'maios;

Eileitija — Ei'leithyia, *Peisistrats* — Peisístratos, *Dekleja* — Dekéleia, *Augejs* — Au'geias;

Oikls — Oi'klēs, *Moira* — 'Moira, *Steneboja* — Sthe-neboia, *Kojs* — 'Koios.

Tur, kur divskaņu vietā latviešu valodas praksē ieviesušies vienkāršie patskaņi, šīs formas saglabājamas.

ai vietā *e* vai *ē*:

Ēgipte — 'Aigyptos, *Etna* — 'Aitnē, *Ēsops* — 'Aisōpos, *Etiopija* — Aithiopía, *Palestīna* — Palaistínē, *Pireja* — Peirai'eus, *Lakedemonija* — Lakedaimonia;

ei vietā *i* vai *ī*:

Aristīds — Aris'teidēs, *Eiklids* — Eu'kleidēs, *Epamīnonds [ō]* — Epamei'nōndas, *Fidijs* — Pheidias, *Heraklīts* — Hērákleitos, *Nīla* — 'Neilos, *Pireja* — Peirai'eus,

Aleksandrija — Ale'xandreia, *Antiohija* — Antiócheia, *Dārijs* — Dā'reios, *Ifigenija* — Ifigéneia;
oi vietā e vai ē:

Fenikija — Foiníkē, *Krēzs* — 'Kroisos.

Ievērojot praksē novērojamās svārstības, dažiem īpašvārdiem būtu pieļaujamas paralēlformas, piemēram, *Ainejs* vai *Enejs* — Ai'neias; *Aishils* vai *Eshils* — Aischýlos; *Edips* vai *Oidips* — Oidípos vai Oidípūs.

b) ev

Šis diftongs sengrieķu valodā, domājams, izrunāts kā [eu]. Kaut gan šī skaņa nav sveša arī latviešu valodai — tā sastopama vienzilbes vārdos *tev* un *sev*, tomēr šķiet lietderīgi to atveidot ar *ei*, kā tas darīts visos pēckara izdevumos. Piemēri:

Eiklids — Eu'kleidēs, *Eiripids* — Eurīpīdēs, *Eleisīna* — Eleusīs, gen. Eleu'sīnos.

Jāuzsver, ka ieteikumam īpašvārdu latviskajos atveidojumos saglabāt oriģināla divskaņus tur, kur tas nav pretrunā ar stabilajām tradīcijām, nav nekā kopīga ar trīsdesmitajos gados Latvijā izdarīto mēģinājumu mākslīgi atjaunot grieķu diftongus *s u g a s vār d o s*, kas visās valodās, arī latviešu valodā, sen pazīstami ar šo divskaņu latīniskajiem pārveidojumiem (*ekonomija*, nevis *oikonomija*, *pedagogs*, nevis *paidagogs*, *estētika*, nevis *aistētika* u. c.). Šim mēģinājumam, dabiski, bija jābeidzas neveiksmīgi, jo tas bija krasā pretrunā ar pašas latviešu valodas tradīcijām šādu svešvārdu rakstībā.

Var rasties jautājums, vai principā pieļaujams, ka viena un tā pati skaņa īpašvārdos un sugars vārdos tiek atveidota dažādi, piemēram, no vienas puses, *Panaitijs* un *Moira*, no otras — *pedagogs* (gr. *paidagōgós*) un *ekonomija* (gr. *oikonomía*).

Ipašvārdi ir vienreizējī, individuāli, un šis vienreizi-gums, šī individualitāte jārespektē. Tā, piemēram, per-sonvārdi jāsaglabā, cik iespējams, tādi, kādi tie bijuši, šīm personām dzīvām esot, nevis jāpārveido, pielāgojo-ties pārmaiņām, kas laika gaitā notiek citu valodu fonē-tiskajā sistēmā un grafikā. Svešie sugas vārdi turpretim ir mūsdienas valodas sastāvdaļa. Valoda pazīst tūk-stošiem internacionālu terminu, kuri ir mūsdienas zinātnes piederums un kuru veidošanai no grieķu valo-das aizgūti vienīgi daži valodas elementi, kas pēc starp-tautiskās tradīcijas parasti izmantoti latinizētajā formā, kur oriģināla divskaņu pārvērtušies vienkāršajos pat-skaņos.

Tā kā varētu rasties iebildums, ka arī sengrieķu ipaš-vārdi daudzās valodās, īpaši Rietumeiropas valodās, at-veidoti latinizētajās formās, jāatgādina, ka attiecīgo tautu klasiskajā literatūrā ir ļoti daudz no klasiskās se-natnes aizgūtu sižetu vai ekskursu grieķu mitoloģijā, kā arī salīdzinājumu, kuru izpratnei bija nepieciešams pa-zīt seno vēsturi, literatūru un mitoloģiju. Visi šie darbi radušies laikos, kad izglītības sistēmā milzīga nozīme bija latīnu valodai, tāpēc arī daudzi grieķu ipašvārdi pārņemti ar latīnu valodas starpniecību. Arī sengrieķu rakstnieku un dzejnieku darbu tulkojumi šīm tautām radušies daudz agrāk nekā latviešiem.

Latviešu literatūrā turpretim klasiskās senatnes kul-tūrai nekad nav bijis tiešas ietekmes. Latviešu literatūrā nav oriģināldarbu ar antīkās pasaules sižetiem, kas būtu sekmējuši lielāka sengrieķu ipašvārdu skaita ieviešanos noteiktā formā, ko mēs tad arī varētu uzskatīt par tra-dicionālu. Tradīcijas sengrieķu ipašvārdu rakstībā lat-viešu valodā gan izveidojušās sakarā ar sengrieķu kla-siku darbu tulkojumu izdošanu, kas norit sevišķi rosīgi

pēckara gados (Homēra epi, Aristofana komēdiju izlase, Aristoteļa Dzejas māksla). Tā kā citu tradīciju nebija, latviešu atdzījotāji un tulkotāji rīkojušies pareizi, sengrieķu īpašvārdu atdarinājumus tuvinot oriģināliem, it īpaši saglabājot oriģinālu divskaņus, jo tie sengrieķu valodai loti raksturīgi un īpašvārdu atveidojumos palīdz saglabāt oriģināla skanējumu. Taču dažkārt tulkojumi (īpaši buržuāziskajā Latvijā), tiekdamies pēc konsekvences, pieļāvuši galējibas un ignorējuši valodā jau stingri nostabilizējušās tradicionālās, oriģinālam neatbilstošās formas.

Dažas sengrieķu īpašvārdu krievisko atdarinājumu īpatnības salīdzinājumā ar latviskajiem

Sengrieķu īpašvārdu krievisko atdarinājumu īpatnības izskaidrojamas galvenokārt ar tradicionālo latinizēto formu un ar vēlinās grieķu valodas ietekmi, reizumis arī ar krievu valodas fonētiskās sistēmas īpatnībām. Lai latviski varētu pareizi atveidot sengrieķu īpašvārdus, kas sastopami krievu valodā iespiestos tekstos, jāzina, kādas ir šīs īpatnības. Tas valodas praksē, piemēram, tulkotājiem, dos iespēju vieglāk noskaidrot oriģinālā formu un līdz ar to atrast pareizo latvisko atveidojumu.

1. Krievu e sengrieķu īpašvārdu atdarinājumos var atbilst grieķu burtiem ε, η un burtkopām αι, οι, t. i., latviskajā atdarinājumā burtiem *e*, *ē* un burtkopām *ai*, *oi*:

Береника	— Berenīke	— Bere'nikē
Зенодот	— Zēnodots	— Zēnódotos
Панетий	— Panaitijs	— Pan'aítios
Менетий	— Menoitijs	— Me'noítios

2. Krievu и var atbilst grieķu garajam un īsajam i, ī, garajam un īsajam v, kā arī ei, t. i., latviskajā atdarinājumā burtiem i, ī, ē un burtkopai ei:

Ида	— Ida	— 'Idē
Ибик	— Ibiks	— 'Ibykos
Фивы	— Tēbas	— 'Thēbai
Фриних	— Frīnihs	— 'Phrīnichos
Полибий	— Polibijs	— Polýbios
Тиресий	— Teiresijs	— Teiresías

3. Krievu burtkopa av atbilst grieķu burtkopai av, t. i., latviskajā atdarinājumā burtkopai au:

Авлида — Aulīda — Aulís, ģen. Aulídos

4. Krievu burkopa ev un əv atbilst grieķu burtkopai eu, t. i., latviskajā atdarinājumā burtkopai ei:

Элевсин — Eleisīna — Eleusís, ģen. Eleus'īnos

Эврипид — Eiripīds — Eurīpīdēs

5. Krievu в atbilst grieķu burtam β, t. i., latviskajā atdarinājumā burtam b:

Вифиния — Bitīnija — Bīthīnīa

6. Krievu г atbilst grieķu burtam γ, t. i., latviskajā atdarinājumā burtam g un vārda sākumā arī grieķu tā saucamajai skarabajai dvesmai (spiritus asper), t. i., latviskajā atdarinājumā burtam h:

Агамемнон — Agamemnons — Agamémnōn

Герион — Gērions — Gēry'ōn

Гомер — Homērs — 'Homēros

7. Krievu φ atbilst grieķu burtiem Θ un φ, t. i., latviskajā atdarinājumā burtiem t un f:

Фемистокл — Temistokls — Themisto'klēs

Филокл — Filokls — Philo'klēs.